

Република Србија
Министарство културе и информисања
Republic of Serbia
Ministry of Culture and Information

Изложба је реализована под покровитељством
Министарства културе и информисања Републике Србије

The exhibition has been organized under the patronage
of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia

Историјски музеј Србије
Historical Museum of Serbia

СВЕТИ САВА СРПСКИ ST. SAVA OF SERBIA

Каталог изложбе
Catalogue of the exhibition

Београд 2016.
Belgrade 2016

Реч уредника

Припремајући изложбу о Светом Сави нашли смо се пред чињеницом да је о његовој личности, која је толико значајна за српску цркву, историју и културу, сачувано веома мало аутентичног музејског материјала. Од Савиних личних предмета сачувано је само архиепископско жезло, које је данас у ризници манастира Милешеве. Неке од реликвија за које је поуздано утврђено да их је набављао Свети Сава су сачуване, али су нам недоступне, осим преко фотографија. Питање је да ли је иједан од списа који му се приписују његов аутограф.

Због тог ограничавајућег момента је колега Андреј Вујновић изложбу организовао на основу ближих и даљих трагова његовог великог дела. Физички највећи и најнепосредније везани за Светог Саву су архитектонски споменици. Сава је учествовао у креирању устава и закона за српску државу и њене црквене заједнице. Радио је то тако што је модификовао византијску профану и сакралну нормативу по потребама и могућностима српске средине. Савина опредељеност за вредности које је баштинила Византија, његова отвореност за ново, али исто тако и потпуно уважавање српских специфичности које се показују у садржају и формама његових списа ништа мање није присутно ни у архитектури храмова у чијем је подизању учествовао и живопису којим су сликари које је одабирао реализовали програме које је креирао на зидовима Студенице, Жиче, Милешеве и Светих апостола у Пећи. Намера нам је да на основу копија и снимака тих дела овом изложбом на ограниченом простору учинимо очигледним личност и дело који су извориште и константа готово миленијског трајања културе српског народа. Чини нам се да би, и да смо располагали са више изворне грађе, изложба и тада остала мала у односу на величину личности коју претендује да представи. Изложба ни у релативно малом обиму не би била реализована без помоћи Министарства културе и информисања Републике Србије, које ју је финансијски подржало, Народног музеја у Београду, посебно Галерије фресака, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, Народне библиотеке Србије, Архива Српске академије наука и уметности, Архива Кинотеке, Архива РТС, Музиколошког института САНУ, Знанствене библиотеке у Задру, Републичког завода за заштиту споменика културе, Задужбине манастира Хиландар, епископа будимљанско-никшићког Јоаникија, архимандрита студеничког Тихона, госпође Данице Поповић, господина Миодрага Марковића, господина Бојана Миљковића и господина Драгише Милосављевића.

Свима смо захвални на подршци и сарадњи.

Др Душица Бојић, директорка Историјског музеја Србије

Editor's word

Having prepared the exhibition dedicated to St. Sava, we were faced with the fact that authentic museum material about his personality, which is so significant for the Serbian church, history and culture, has scarcely been preserved. Of all Sava's personal belongings, only his Archbishop's scepter survived – it is kept in the treasury of the Monastery of Mileševa. Also preserved are some of the relics about which it has been established that they were purchased by St. Sava; unfortunately, the only access is through photographs. The question is whether any of the documents attributed to him bear his autograph.

Given that limitation, the curator of the exhibition, Andrej Vujnović, has based it on the presentation of the close and distant traces of St. Sava's great work. Physically the largest, and the most directly related to St. Sava, are the architectural monuments. Sava participated in the creation of the constitution and laws for the Serbian state and its church community. He did this by adapting the Byzantine secular and sacred regulations to the needs and possibilities of the Serbian environment. Sava's commitment to the values inherited from Byzantium, as well as his openness to the new, along with his appreciation of the specific Serbian qualities, which can be observed in the content and form of his writings, are no less present in the architecture of the temples which he erected and in the frescoes with which the painters he selected executed the scenes he chose for the walls of the monasteries of Studenica, Žiča, and Mileševa, and of the Holy Apostles in Peć. Our intention is, through copies and photographs of these works, to make apparent in a limited space the figure of St. Sava and his work, which are the source and constant of the almost millennium-long duration of the culture of the Serbian people. It seems to us that the exhibition would have appeared small even if we had had more original material, when viewed against the importance of the figure it attempts to present. The exhibition would never have come into existence even in its smallest part without the assistance of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia, which supported it financially, and also of the National Museum in Belgrade and Gallery of Frescoes in particular, the 'Svetozar Marković' University Library, the National Library of Serbia, the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts, the Yugoslav Film Archive, the Archive of Radio Television of Serbia, the Institute of Musicology SASA, the Scientific Library in Zadar, the Republic Institute for Protection of Monuments of Culture, the Foundation of the Monastery of Hilandar, Bishop Joanikije of Budimlja and Nikšić, Archimandrite Tikhon of Studenica, Mrs. Danica Popović, Mr. Miodrag Marković, Mr. Bojan Miljković and Mr. Dragiša Milosavljević.

We are grateful to all of them for their support and cooperation.

Dr. Dušica Bojić, Director of the Historical Museum of Serbia

Свети Сава Српски
St. Sava of Serbia

Предговор

Истраживачи различитих, па и супротних погледа на свет деле мишљење да је Свети Сава најзначајнија личност у српској историји. Суд о значају Светог Саве доносио се, а и данас се доноси, на основу релативно богате историјске грађе о његовој личности и делу. Међутим, проблем је што многе догађаје у којима је Свети Сава учествовао или који га се тичу и њихову датацију на основу расположивих историјских извора не можемо сасвим поуздано да одредимо. Уз то, сваком новом покушају изградње аутентичне слике Светог Саве посао су и олакшавале, али унеколико и отежавале, потоње обраде и интерпретације историјских извора – нововековна историографија је, као и средњовековна хагиографија, нешто осветљавала а нешто остављала у тами или кварила било изостављањем, било додавањем, било погрешним тумачењем.¹

Ипак, низ главних тачака Савиног живота, без обзира на повремене нејасноће и празнине у неким његовим сегментима, лако се може успоставити. Растко, трећи син великог жупана Рашке Стефана Немање, рођен је око 1175. године. Детињство је провео у средишту очеве државе Расу и његовој околини. Око 1190. добио је на управу Хумску земљу, али након две године, у романескном колоплету догађаја, побегао је од земаљске власти на Свету Гору, на којој је замонашен и где се са монашким именом Сава посветио духовном подвизавању. Након што је на Свету Гору дошао и његов отац, који је претходно уступио трон великог жупана сину Стефану и замонашио се 1196. у Студеници под именом Симеон, интензивирала се Савина ктиторска делатност, а око добијања запустелог манастира Хиландара за српске монахе и уздизања статуса српске лавре до царског нивоа по први пут се испојила Савина дипломатска и организаторска способност. Сава је, борећи се у манастирима Свете Горе, несумњиво досегао висок ниво теолошких знања и искустава на основу којих је могао да

формира властити став о примереном начину и организацији личног и друштвеног верског живота.

Домаћи аутори можда превише наглашавају да је Свети Сава, градећи српске манастире и организујући их, створио и својеврстан „српски тип монаштва“, али из сачуваних типика које је написао за најзначајније српске манастире и испоснице које је подизао по Светој Гори и Србији свакако се могу издвојити одређене специфичности српског монашког живота. Савин апостолски дух, који се, следећи Христа, не задовољава властитим спасом већ потпуност исправног хришћанског деловања види у ангажовању на спасавању свег народа, основа је онога што је препознато као Савино родољубље. Једва да се основано може сумњати у Савину намеру да се у границама које допушта духовно звање после упокојења оца, монаха Симеона, посвети пословима од користи не само за српску цркву него и државу. Ово мишљење се може донекле потврдити и његовом свештеничком каријером: Сава је у предвечерје Четвртог крсташког рата у Јерисосу и Солуну добио чин јеромонаха, па архимандрита, који му, по мишљењу истраживача, за монашку каријеру на Светој Гори није био потребан. По њиховом мишљењу, Сава је ове чинове стекао као формалну потпору својим каснијим предузећима, што може само да значи да је већ тада планирао да осамостали српску цркву и да је већ тада почео да предузима кораке на остварењу плана. Нема сумње да је и у преносу Симеонових моштију из Хиландара у Студеницу и обликовању култа мироточивог владара-монаха, уз све друго, такође присутна државотворна димензија Савине личности. У периоду од 1207. до најзад 1217. године, Сава је у Србији успоставио мрежу српских манастира чије је средиште Студеница, мрежу која је била у најмању руку паралелна, ако не и изнад црквене организације којој су на челу били епископи у Расу, Призрену и Липљану потчињени охридском архиепископу и са мрежом

¹ Никола Радојчић, „Дужности науке према Светом Сави“, *Гласник Српске православне цркве* 1, (1947) 18–31; Сима Ђирковић, „Проблеми биографије Светог Саве“, *Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање*, Београд 1979, 7–12. Од момената Савиног живота око којих је било највише несугласица навешћемо само неке: мотивација за одлазак и околности у којима је отишао на Свету Гору, време добијања аутокефалије Српске православне цркве, крунисање Стефана Прввенчаног, Савина улога у проглашењу Бугарске патријаршије, па на крају и датум његове смрти.

Foreword

Researchers with different, and even opposing views of the world, share the opinion that St. Sava is the most important figure in Serbian history. This evaluation of his importance was and still is based on the relatively ample records about his personality and work. However, the problem lies in the fact that many of the events in which St. Sava either participated or which were related to him cannot be dated with certainty. In addition, every new attempt to establish an authentic image of St. Sava has been facilitated, but also to some extent hampered, by the subsequent interpretations of historical sources – just like medieval hagiography, modern historiography has also chosen to throw light upon some facts and to keep others in the dark, challenging them by way of omission, addition, or misinterpretation.¹

However, the sequence of major events in St. Sava's life, regardless of the occasional vagueness, obscurity or gap in some of its segments, can easily be established. Rastko, the third son of Serbian Grand Prince Stefan Nemanja, was born around the year 1175. He spent his childhood in Ras, the center of his father's realm, and its surroundings. Around 1190, he was made Prince of Hum and given that province to govern. However, two years afterwards, as if in medieval romance, he escaped from the powers of this world to Mount Athos, where he became a monk and where, receiving the monastic name of Sava, he dedicated himself to spiritual asceticism. When his father, after relinquishing his governmental duties in 1196 in favour of his son Stefan and taking the name Simeon to become a simple monk in the Monastery of Studenica, later joined him at Mount Athos, Sava intensified his activity as an endower. Furthermore, his diplomatic and organizational skills were for the first time demonstrated in his acquisition of the abandoned ancient Monastery of Hilandar for Serbian monks, and in elevating it from a Serbian lavra to the imperial rank. Staying in the monasteries of Mount Athos, Sava undoubtedly reached a high

level of theological knowledge and spiritual experience, enabling him to form his own opinion as to an appropriate manner for the organization of personal and national religious life.

Domestic authors have perhaps exaggerated when stating that Saint Sava, building and organizing Serbian monasteries, created a specifically 'Serbian' type of monasticism, but from the preserved typicons (liturgical office orders) he wrote for the important Serbian monasteries and hermitages he established on Mount Athos and in Serbia, certain specific qualities of Serbian monastic life can be distinguished. Sava's apostolic spirit, which, following Christ, was not content merely with securing his own salvation, was to be found in his efforts to save all the people, and formed the basis of what has been recognized as Sava's patriotism. There can be scarcely any doubt about his intention to devote himself, within the limits of the religious life and after the death of his father Simeon, to those affairs which would benefit not only the church, but also the Serbian state. This can be to a certain extent corroborated by his clerical career: on the eve of the Fourth Crusade, Sava received the ranks of hieromonk and archimandrite, in Ierissos and Thessaloniki respectively. According to the researchers, the latter was not, however, necessary for his monastic career on Mount Athos. In their view, Sava accepted these ranks as formal supports for his subsequent enterprises, and they can only be understood as part of his plan to secure an autocephalous Serbian church, a goal towards which he was taking steps as early as that time. There is no doubt that the state-oriented side of Sava's personality can also be found in the transfer of Simeon's relics from Hilandar to Studenica and the creation of a chrismatory ruler-monk cult. In the period between 1207 and 1217, Sava established a network of Serbian monasteries in Serbia, with their center in Studenica. This network ran at least parallel to, if not above, the church organization headed by the bishops in Ras, Prizren and Lipljan

¹ Nikola Radojčić, *Dužnosti nauke prema Svetom Savi*, Glasnik Srpske pravoslavne crkve 1 (1947) 18–31 (The duties of science towards St. Sava); Sima Ćirković, *Problemi biografije Svetoga Save, Sava Nemanjić – Sveti Sava, istorija i predanje*, Belgrade 1979, 7–12 (The problems of St. Sava's biography, Sava Nemanjić – St. Sava, history and tradition). Of the moments of St. Sava's life which have caused the most disputes, only a few will be mentioned: the motivation for and the circumstances under which he went to Mount Athos, the time when the Serbian Orthodox Church became autocephalous, the coronation of Stefan the First Crowned, Sava's role in the proclamation of the Patriarchate of Bulgaria, and even the date of his death.

римокатолика под духовном влашћу Барске митрополије и бугарских епископија у Београду, Нишу и Браничеву, које су у време Савиног рада на организацији самосталне Српске православне цркве биле подређене папи.

Сегмент Савиног живота од 1217. до 1221. посебно је значајан због тога што је Сава тада припремао и у Никеји постигао самосталност и самоуправу Српске православне цркве и што ју је организовао. Уз то, он је нашао модел који је обезбедио право српским архиепископима да крунишу српске краљеве. У том периоду досегнута државна и црквена самосталност нормативно је Савиним прегалаштвом стављена у симфонијски однос. Чини се да је научна обрада овог периода Савиног живота више од других контаминирана интерпретативним талогом тенденциозног приступа не само српских православних него и римокатоличких писаца. Из свихдомишљања око ове теме као тврдо језгро засновано на савременим изворима остаје то да је Сава у овом периоду српску цркву поставио на православне основе, да је признање њене аутономије и аутокефалности добио од васељенског цара и патријарха у Никеји, да је помогао брату да од римског папе добије међународно признање Србије за краљевину, а он сам, ако и није крунисао брата Стефана, сигурно јесте Радослава 1228. и Владислава 1233/4. године.

Сава је због државничких и дипломатских послова путовао у Цариград и Никеју и слао писма и поклоне у Рим. Ради манастирских послова и рукоположења у чин архимандрита, у почетку, а касније и ради обављања припремних послова на успостављању самосталне Српске православне цркве, боравио је у Солуну. Саву су примила четири византијска цара, један бугарски, египатски султан и угарски краљ.

Најпотпунији духовни живот Свети Сава је живео на Светој Гори, али је и на својим путовањима налазио духовну наладу и радост у учењу и разговорима које је водио са најистакнутијим православним теолозима свога времена било у патријаршијским дворовима Цариграда и Никеје, било у Солунској митрополији. Из жудње за знањем и усавршавањем, како личним тако и духовним уздизањем заједнице којој је био на челу, Сава се, кад се за то створила могућност 1229. године

споразумом Фридриха II са египатским султаном Маликом ел Камилом, одмах упутио на ходочашће местима на којима су се дешавали најзначајнији догађаји хришћанске историје и местима исходишта црквене организације и монашке праксе. Имао је прилику да разговара са патријархом Јерусалима и да искуси праксу богослужења по типичу манастира свог монашког идеала и имењака Светог Саве Освећеног. Сем тога, хагиографи бележе да се у Каиру сусрео са султаном Маликом ел Камилом, са којим се десетак година раније сусрео и Фрања Асишки.² Искуства стечена на овом поклоничком путовању Сава је по повратку са пута уградио у богослужбену праксу Српске православне цркве.

Савине мировне мисије код угарског краља Андрије историчарима су прилично проблематичне. Са друге стране, готово да нико од истраживача не сумња у то да је Сава имао значајну дипломатску улогу у отклањању опасности која је претила Србији 1214. од Стреза, бугарског бољара из династије Асена.

Поједини научници су били убеђени, иако за то нема упоришта ни у хагиографијама ни у другим историјским изворима, да је основни циљ другог Савиног путовања на Блиски исток током кога је посетио патријархе Александрије, Јерусалима и Антиохије, било добијање сагласности од источних патријарха за оснивање Бугарске патријаршије. Савин други пут на Исток и његов животни пут окончани су у Трнову 26. (13) јануара 1236. на двору бугарског цара Јована II Асена. Можда већ годину дана после упокојења, а свакако пре 1242. године, мошти српског светитеља пренео је краљ Владислав у своју задужбину Милешеву. У њој су почивале и биле чашћене до 1594. Те године су их Турци пренели у Београд и спалили.

Свети Сава је још за живота сматран светитељем, а већ са преношењем његових моштију у Милешеву био је заокружен и његов култ. Из општих хеортолошких разлога служба његовом успењу померена је са 13. на 14. јануар. Пренос моштију Светог Саве обележава се 6. маја. Богослужбени текстови посвећени његовим празницима комплетирани су и досегли су пуну меру у раздобљу од средине 13. до почетка 14. столећа на Светој Гори у житијима и службама које су му написали Доментијан

² Bernardo Rossi, *Sveti Franjo i njegovo vrijeme*, Zagreb 2013, 99–109.

who were subordinate to the Orthodox Archbishop of Ohrid, and to the network of Roman Catholic ecclesiastics under the spiritual authority of the Archdiocese of Bar and the Bulgarian bishoprics of Belgrade, Niš and Braničevo, who were subordinate to the Pope at the time of Sava's work on the organization of the autocephalous Serbian Orthodox Church.

The period of Sava's life from 1217 to 1221 is of particular significance. It was then that Sava prepared and secured the independence and autonomy of the Serbian Orthodox Church at Nicaea, and engaged himself in its organization. In addition, he found a form that gave Serbian archbishops the right to crown Serbian kings. With Sava's zeal, the state and church autonomies he had established were harmonized normatively. As regards the scientific analysis, it seems that interpretations of this period of Sava's life are more than any other contaminated by the tendentious interpretations not only of Serbian Orthodox but also of Roman Catholic authors. From all the conjectures on this subject, it remains an absolute certainty based on contemporary sources, that during this period Sava set up the Serbian Church on Orthodox foundations, that the recognition of its autonomy and autocephaly was received from the Ecumenical Patriarch and the Emperor in Nicea, that he helped his brother gain international recognition of the Serbian kingdom from the Pope, and that if indeed he himself did not crown his brother Stefan, he certainly crowned his nephews – Radoslav in 1228 and Vladislav in 1233/4.

For state and diplomatic affairs, Sava travelled to Constantinople and Nicaea, and sent letters and gifts to Rome. For monastic affairs initially, and following his ordination to the rank of Archimandrite and later for preparatory work on the establishment of the independent Serbian Orthodox Church, he stayed in Thessaloniki. Sava was received by four Byzantine emperors and one Bulgarian emperor, the Sultan of Egypt and the King of Hungary.

Although St. Sava experienced the most complete spiritual life on Mount Athos, his travels also provided him with spiritual joy and the satisfactions of learning and conversations with the most prominent Orthodox theologians of his time, either in the courts of the Patriarchate of Constantinople and Nicaea, or in the

Metropolitanate of Thessaloniki. Out of his desire for knowledge and training, and for both the personal and spiritual elevation of the community of which he was head, Sava, when the possibility arose in 1229 following the agreement between Frederick II and the Sultan of Egypt Malik al-Kamil, immediately went on a pilgrimage to places where the most important events of Christian history had occurred, and the places of the origin of church organization and monastic practices. He had an opportunity to talk to the Patriarch of Jerusalem and to experience the practice of worship based on the Typicon of the Monastery of St. Sava the Sanctified, his namesake and the creator of the model for his monastic rule. Furthermore, the hagiographers record that in Cairo he met the Sultan of Egypt Malik al-Kamil, whom Francis of Assisi had also met ten years earlier.² After his return to Serbia, the experiences gained on this pilgrimage were included into the liturgical practice of the Serbian Orthodox Church.

Historians find Sava's peace-keeping missions to King Andrew II of Hungary rather problematic. However, almost none of the researchers have any doubts that Sava played an important diplomatic role in averting the dangers which threatened Serbia in 1214 from the Bulgarian Boyar Strez of the Asen dynasty.

Some researchers have been of the opinion, although there is little evidence for this in the hagiographies and other historical sources, that the main goal of Sava's second journey to the Middle East, during which he visited the Patriarchs of Alexandria, Jerusalem and Antioch, was to obtain their consent for the establishment of the Bulgarian Patriarchate. Sava's second journey to the East ended, with his life, in Trnovo, on 26 (13) January 1236, at the court of Emperor (Tsar) John II Asen of Bulgaria. Maybe a year after his death, but certainly before 1242, the relics of the Serbian saint were transferred by King Vladislav to his endowment, the Monastery of Mileševa. They remained and were venerated there until 1594, when the Turks transferred them to Belgrade and incinerated them.

St. Sava was already regarded as a saint during his lifetime, but with the transfer of his relics to Mileševa, the establishment of his cult was completed. Because of general hagiological reasons, the service of his Assumption was moved from 13 to 14 January.

² Bernardo Rossi, *Sveti Franjo i njegovo vrijeme*, Zagreb 2013, 99–109 (St. Francis and his time).

и Теодосије. Уз многе податке изузетног историјског значаја, пре свега у житијима Светога Саве, побројане су његове бројне хришћанске врлине и многа чуда која су обликована по угледу на чуда Христова и великих хришћанских светих.

Црквени култ Светог Саве и српска средњовековна држава истовремено су досегли врхунац. Култ Светог Саве неговали су, уз Српску православну цркву, и српски владари и владари околних држава. Светитељски лик Светог Саве је у фолклорној имажинацији након пропасти српске државе попримио уз карактеристике хришћанских светитеља и неке које имају извор у паганском дуализму добра и зла. Сава у народној машти више није само добри пастир добрих оваца који своје стадо чува од вукова већ и пастир вукова. У времену турске власти, он и даље остаје заступник свога народа пред Богом и његов заштитник од освајача. Свети Сава је са земаљским оцем и духовним сином Светим Симеоном био небески предводник српске војске све до 1918. године. Његовом светошћу српско православље се брани од римокатоличког прозелитизма, мађарског национализма и укидања Пећке патријаршије у коме је имала учешћа и Васељенска патријаршија.

Под ликом Светог Саве српско грађанство се прикључује просветитељству, а он постаје школски патрон. Ни данас се не престаје са покушајима да се Савин модел уређења односа државе и цркве, назван „светосавље“, примењује у савременој политичкој пракси. Не мање од чуда којим је Господ прослављао Саву и којима је Сава прославио Господа, ништа мање од импресивних атрибута који су Сави додавани у српској фолклорној наративној традицији, данас нам изазива дивљење ширина поља у којем је Сава деловао у земаљском животу. Чудесни су и резултати које је Сава постигао у овој области и који се прилично тачно могу реконструисати на основу онога што је од њих до данас сачувано. Задивљује његова чврста одлука да се у младићкој доби, из удобности дворског живота, премести у сурова „борилишта“ на којима се монашким подвигом уздиже до духовних станишта. Задивљује чврстина и бистрина његове хришћанске мисли и става, али уз то и његова отвореност и жудња за ширењем хоризоната и непрестана тежња према добру. Задивљују његови дипломатски подухвати и организационе способности у којима се препознаје способност реалног сагледавања околности и на основу таквог виђења прагматично поступање.

The transfer of St. Sava's relics is celebrated on 6 May. Liturgical texts devoted to the feasts related to him were completed and reached their climax in the period from the mid-13th to early 14th century on Mount Athos, in the biographies and services composed by Domentian and Theodosius. Alongside the facts of exceptional historical importance, primarily in the biographies, his numerous Christian virtues are also listed, as well as his miracles, based on the model of the miracles of Christ and of the great Christian saints.

The church cult of St. Sava and the Serbian medieval state reached their peaks simultaneously. Along with the Serbian Church, Serbian rulers and the rulers of neighbouring countries also nurtured the cult of St. Sava. In the folk imagination created after the fall of the Serbian state, the saintly figure of St. Sava acquired in addition to the characteristics of a Christian saint, some traits originating from a Bogomil dualism. In the folk imagination, Sava is no longer just a good shepherd who keeps his flock of sheep from the wolves, but also the shepherd of wolves. During the period of Turkish rule, he continued to remain a representative of his people before God and their protector against invaders. Together with his earthly father, who was also his spiritual son, St. Simeon, St. Sava was seen as heavenly leader of the Serbian army until 1918. His sanctity was invoked by Serbian Orthodoxy for defense against Roman

Catholic proselytism, Hungarian nationalism and the abolition of the Peć Patriarchate which was supported by the Ecumenical Patriarchate.

Under the figure of St. Sava, as patron of education, Serbian citizenship was also connected to the Enlightenment. The attempts to apply Sava's model for the establishment of relations between church and state, which is called 'svetosavlje', are still an actual reality in contemporary political practice. No less than by the miracles by which the Lord celebrated Sava and by which Sava glorified the Lord, and by the impressive attributes attributed to Sava in the Serbian folk narrative tradition, we are also amazed by the scope of Sava's activities during his earthly life. Also miraculous are the results achieved by St. Sava, which can be reconstructed quite accurately on the basis of what has been preserved to the present day. Amazing is his firm decision, made in early age, to replace the comfort of court life with the rough-and-tumble of the 'arena', which, by the practice of monastic asceticism, he elevated to a spiritual habitat. Astonishing are the strength and radiance of his Christian thought and attitude, alongside his openness and desire to expand horizons, and his unceasing pursuit of the good. Impressive too are his diplomatic endeavours and organizational skills, in which an ability to consider circumstances rationally are clearly in evidence, supported by a subsequent capacity for pragmatic action.

Свети Сава Српски (око 1175 – 1236)

Свети Сава, трећи син српског владара Стефана Немање и његове жене Ане, рођен је у њиховом двору у Расу и на рођењу је добио име Растко. Отац му је дао на управу део српске земље – Хум. Међутим, младић је побегао од световних метежа и части, замонашио се на Светој Гори и добио монашко име Сава (српски облик имена Sabba). Био је ктитор, законодавац, јеромонах, архимандрит, теолог, беседник, дипломата, државник, архиепископ и организатор самосталне српске цркве. Храмови који су подизани и украшавани под његовим надзором задовољавали су највиша естетска мерила свога времена. Свети Сава је не само први српски књижевник већ и писац антологијских дела на српском језику.

Два пута је ходочастио у Свету земљу. Умро је на повратку са другог ходочашћа на двору бугарског цара Јована II Асена у Трнову. Сава се родио и умро на двору, а највећи део живота је провео у манастирима и испосницама. Још за живота сматран је светитељем. Његова светост објављена је кроз чуда која је чинио. Међутим, и сам његов живот посвећен вери, труду и бризи за властити спас и за спас свог народа и без чудесних појављивања која су забележили његови хагиографи је по богатству и думетима чудесан. Једнодушна оцена свих који су упознати са његовим животом и делом је да је Свети Сава најзначајнија личност у историји српског народа.

St. Sava of Serbia (ca. 1175 – 1236)

St. Sava, born Rastko, the third son of Serbian ruler Stefan Nemanja and his wife, Anne, was born in their palace in Ras. His father assigned him the rulership of Hum. However, the young man got away from the worldly scrummage and scramble for honours, and became a monk on Mount Athos, receiving the monastic name of Sava (Serbian form of the name Sabba). He was the founder, legislator, hieromonk, archimandrite, theologian, orator, diplomat, statesman, archbishop and organizer of the independent Serbian Church. The churches that were built and decorated under his supervision met the highest aesthetic standards of his time. St. Sava is not only the first Serbian writer, but also the author of anthological works in the Serbian language.

He went on pilgrimage to the Holy Land twice. On the way back from his second pilgrimage, he died at the court of Emperor John II Asen of Bulgaria, in Trnovo. Sava was born and died at court, but most of his life he spent in monasteries and hermitages. He was considered a saint as early as during his lifetime. His saintliness was proclaimed through the miracles he performed. However, his entire life, dedicated to faith, hard work and care for his own and for the salvation of his people was miraculous in its richness and achievements, quite apart from the miracles that were recorded by his biographers. All who are familiar with his life and work are unanimous in their view that St. Sava is the most important figure of Serbian history.

Свети Сава,
копија фреске из манастира Милешеве

Saint Sava,
copy of the fresco painting from the Monastery of Mileševa

Биографија

- Растко Немањић је трећи син великог српског жупана Немање и његове супруге Ане, рођен око 1175. године у њиховом двору у Расу.

- Растко је од 1190. до 1192. године био управник Хума, са седиштем у Стону.

- Растко бежи на Свету Гору 1192. године. У руском манастиру Пантелејмону примио је постриг, а у манастиру Ватопеду се замонашио и добио монашко име Сава.

- 2. новембра 1197. на Свету Гору је дошао Савин отац Немања, који се 1196. замонашио и добио име Симеон.

- 1198. Сава је боравио у Цариграду и од византијског цара Алексија III Анђела добио дозволу да обнови Хиландар. Током године је обновио Хиландар и са Симеоном написао Оснивачку повељу манастира Хиландара.

- У лето 1199. Сава је отишао у другу посету цару Алексију III. Том приликом је од цара добио опустели манастир Зиг и жезло којим ће се, уместо цара, потврђивати изабрани игуман Хиландара.

- 1199. Сава је подигао Карејску испосницу, написао њен „уставац” и радио на превођењу типика манастира Богородице Евергетиде и његовом обликовању у Хиландарски типик.

- 1203. Сава је рукоположен у чин ђакона, па презвитера, а затим у Солуну у чин архимандрита.

- 1207. Сава је са моштима Светог Симеона дошао у Студеницу.

- Од око 1208. до око 1217. Сава је завршавао писање Житија Светог Симеона и Службе Светом Симеону. Обликовао је Студенички типик и организовао осликавање Богородичине цркве у Студеници. Одлази у мисију код бугарског великаша Стреза. Са братом Стефаном започео је подизање манастира Жиче.

Biography

- Rastko Nemanjić was the third son of Serbian Grand Prince Nemanja and his wife Anna, and born ca. 1175 in their palace in Ras.

- Between 1190 and 1192, Rastko was briefly assigned the rulership of Hum, with its center in the town of Ston.

- In 1192, Rastko fled to Mount Athos. In the Russian Monastery of Panteleimon, he received the tonsure, while in the Greek Monastery of Vatopedi he became a monk and received the monastic name of Sava.

- On 2 November 1197, Sava's father Nemanja, who took monastic vows under the name of Simeon in 1196, joined his son on Mount Athos.

- In 1198, while staying in Constantinople, Sava was issued with a charter donating the ancient monastery Helandaris, which he renewed during the same year. Together with Simeon, he issued the founding charter of the Monastery of Hilandar.

- During his second visit to Emperor Alexios III in the summer of 1199, Sava was donated the abandoned Monastery of Zig, and the scepter with which he, instead of the Emperor, would consecrate the elected abbot of Hilandar.

- In 1199, Sava founded the hermitage of Karyes, wrote the Karyes Typicon and worked on the Hilandar Typikon, modeled on the Typikon of the Monastery of the Mother of God, Benefactress (Evergetida).

- In 1203, Sava was ordained first a deacon and then presbyter, and afterwards in Thessaloniki he received the rank of archimandrite.

- In 1207, Sava came to Studenica with the relics of St. Simeon.

- From ca. 1208 to ca. 1217, Sava was writing the Hagiography of St. Simeon and Services to St. Simeon. He composed the Studenica Typikon and organized the painting of the Church of

- 1219. Сава је у Никеји рукоположен за архиепископа аутономне и аутокефалне Српске цркве.

- 1221. са братом је организовао свенародни сабор у Жичи на коме је установио српске епископије и можда крунисао Стефана за краља.

- 24. септембра 1227. Сава је замонашио краља Стефана Првовенчаног непосредно пред његову смрт и дао му монашко име Симон, а Радослава, његовог сина и наследника, крунисао за краља.

- 1229. Сава је први пут обишао светиње Свете земље. Сусрео се са јерусалимским патријархом, палестинским монасима и пустиножителима и султаном Маликом ел Камилом, са којим се десетак година пре њега сусрео Фрања Асишки.

- 1233/4. крунисао је Владислава, другог сина Стефана Првовенчаног, за краља и именовао Арсенија за свог наследника на архиепископском престолу.

- У пролеће 1234/5. кренуо је на друго путовање на Исток.

- 13. јануара 1236, на повратку са ходочашћа, умро је у Трнову и сахрањен је у цркви Светих четрдесет мученика севастийских.

- У периоду између 1237. и 1241. мошти Светог Саве су пренесене из Трнова у Милешеву.

- Турци су на Велики петак 1594. мошти Светог Саве узели из манастира Милешеве, пренели у Београд и спалили их 27. априла те године.

the Virgin in Studenica. He went on a mission to the Bulgarian Boyar Strez. With his brother Stefan he began the building of the Monastery of Žiča.

- In 1219, in Nicaea, Sava was ordained an archbishop of the autonomous and autocephalous Serbian Church.

- In 1221, with his brother he organized a national assembly in Žiča and established the Serbian bishoprics, and perhaps crowned his brother Stefan king.

- On 24 September 1227, Sava ordained monk King Stefan the First-Crowned shortly before his death and gave him the monastic name Simon, and crowned his son and successor Radoslav king.

- In 1229, Sava went on his first pilgrimage to the Holy Land. He met the Patriarch of Jerusalem, Palestinian monks and hermits, and the Sultan Malik al-Kamil, who had also met Francis of Assisi ten years before .

- In 1233/4, he crowned Vladislav, second son of King Stefan the First-Crowned, and appointed Arsenije as his successor to the archiepiscopal throne.

- In the spring of 1234/5, he went on a second pilgrimage to the East.

- On 13 January 1236, on his return from the pilgrimage, Sava died in Trnovo and was buried in the Church of the Forty Holy Martyrs of Sebaste.

- Sometime between 1237 and 1241, the relics of St. Sava were transferred from Trnovo to Mileševa.

- On Good Friday 1594, the Turks transferred the relics of St. Sava in the Monastery of Mileševa to Belgrade, and set fire to them on 27 April 1594.

Ктитор

Овај пресвети храм пречисте владичице наше Богородице саздан би велеславним (господином све српске земље) великим жупаном и сватом цара грчкога кир Алексе Стефаном Немањом (који је) примио анђеоски образ (као) Симеон монах. Сврши (се и пописа се трудом велеславнога господина све српске земље великог жупана и севастократора Стефана и брата) му великог кнеза Вукана године 6716, индикта 12. И мене, који сам овде радио, помените Саву грешног.

Свети Сава, Ктиторски натпис у Богородичиној цркви у Студеници

Сава је био други самостални ктитор светогорских манастира Ватопеда, Каракала, Ксиропотама, Филотеја и келије Светог Саве Јерусалимског у Кареји. Затим манастира Филокал у Солуну, јерусалимског манастира Светог Јована Богослова на Сиону, ивиронског манастира Часног крста у Јерусалиму, метоха манастира Светог Саве Јерусалимског Светог Георгија у Акру и Богородичиног манастира у Каломонији.

Са оцем Симеоном, Сава је на Светој Гори био други ктитор Ватопеда, Протата, Ивирана и Велике Лавре, метоха Светог Симеона у Просфори и манастира Богородице Евергетиде у Цариграду. Заједно са Симеоном и братом великим жупаном Стефаном 1198. подигао је Хиландар.

По повратку у Србију 1209. године, са браћом Вуканом и Стефаном завршио је Студеницу, а недуго иза тога са Стефаном је започео подизање Жиче. За време боравка у Србији, пише Доментијан, Сава „и друге свете цркве у свим изабраним местима почевши и сврши, и старе утврди, а нове сазда”.

Ktetor

This holy temple of our Blessed Lady was built by the Blessed (Master of all Serbian lands) Grand Prince and guest of the Greek Emperor Alexios Stefan Nemanja (who) received an angelic face (as) Simeon the monk. He completed (and painted by support of the Blessed master of all Serbian lands Grand Prince and Sebastokrator Stefan and his brother) Grand Prince Vukan in the year 6716, the 12th indiction. And mention me, Sava the sinful, who worked here.

St. Sava, The founder's inscription at the Church of the Virgin in Studenica

Sava was the great, second founder of the Athonite monasteries of Vatopedi, Karakallou, Xeropotamou and Philotheou, and of the monastic cell of St. Sava of Jerusalem in Karyes; as well as of the Philokallou Monastery in Thessaloniki, the Monastery of St. John the Theologian on Zion, Ivron's Monastery of the Holy Cross in Jerusalem, the Monastery of Saint George in Acre (the metoch of the monastery of St. Sava of Jerusalem), and of the Monastery of the Virgin in Kalomonias.

With his father Simeon, Sava was the second founder of the Athonite monasteries of Vatopedi, Protat, Ivron and the Great Lavra, of St. Simeon's metoch in Prosphora, and of the Monastery of the Mother of God, Benefactress (Evergetida) in Constantinople. Together with Simeon, and his brother Grand Prince Stefan, he built Hilandar in 1198.

Upon his return to Serbia in 1209, he completed the construction of Studenica with his brothers Vukan and Stefan, and shortly after that began the building of Žiča with Stefan. Domentian recorded that during his stay in Serbia, Sava 'also started working on or completed other holy churches in all the places ordained, fortifying the old, and building the new'.

Манастир Хиландар
Monastery of Hilandar

Манастир Студеница
Monastery of Studenica

Списи Светога Саве

1. Хиландарска повеља Симеона Немање
2. Карејски типик
3. Хиландарски типик
4. Хиландарска повеља Стефана Немањића
5. Студенички типик
6. Житије Светог Симеона Немање
7. Служба Светом Симеону
8. Законоправило
9. Потврда о куповини хиландарског винограда
10. Врањинска повеља
11. Устав за држање псалтира
12. Писмо Спиридону

Фрагменти Савиних списа и натписи

1. Реченица из изгубљеног Савиног списка Света словеса,
2. Извод из повеље о местима српских епископија
3. Ктиторски натпис на прстену куполе Богородичине цркве у Студеници
4. Натпис на оплати руке Светог Јована Претече у Сијени

St. Sava's works

1. The Hilandar Founding Charter of Simeon Nemanja
2. The Karyes Typicon
3. The Hilandar Typikon
4. The Hilandar Charter of Stefan Nemanjić
5. The Studenica Typikon
6. Life of St. Simeon Nemanja
7. The Service to Simeon
8. Nomocanon (Zakonopravilo or Krmčija)
9. Certificate of purchase of vineyard at Hilandar
10. The Vranjina Charter
11. Psalter-holding laws
12. A Letter to Spiridon

Fragments of Sava's works and inscriptions

1. A sentence from Holy Letters, a lost work by Sava
2. An extract from the charter on the seats of Serbian bishoprics
3. The founder's inscription on the ring of the dome of the Church of the Virgin in Studenica
4. The inscription on the panelling of St. John the Baptist's hand in Siena

Лик и личност

Код Теодосија је записано да је Сава у младости имао „лепоту лика” и „чистотне светле златозарне власи”. Због строгог монашког живота се разболео: „Од многог и непрестаног поста усахну му утроба, и боли му изнутрицом слезина његова, и изгуби сву маст, и тако неисцељиво боли.”

На основу ликовних приказа савремени научници закључују да је био високог раста, широких, мало спуштених рамена, издуженог лица, са високим челом, скоро орловским носом, танким уснама, дужим ушима и – што је посебно наглашено – очима „које гледају и зраче светлост”.

Списи Светог Саве откривају да је поседовао „речитост и велику лакоћу у развијању основне мисли”. У писмима и беседама се показује као осећајан човек питомог карактера. Описи савременика и писаца блиских његовом времену га приказују као човека „изванредне енергије, виших интелектуалних способности, упорне воље и плахе природе” који је способен „у исто време за дубок унутарњи живот и снажну стваралачку акцију”. Као битан знак његове величине узима се „свестраност његова генија и трајност његових идеја”.

Image and character

Theodosius wrote that in his youth Sava possessed ‘beauty of character’ and ‘pure bright golden hair’. However, the strict monastic life affected his health: ‘Long and constant fasting withered his intestines, and his spleen too, he lost all fat, and became incurably sick.’

On the basis of visual representations, contemporary scientists conclude that he was tall, with broad but slightly round shoulders, a long face, high forehead, almost aquiline nose, thin lips, long ears and – what is emphasized in particular – eyes ‘that seemed to radiate light’.

The writings of Saint Sava reveal that he possessed ‘eloquence and great ease in developing fundamental thoughts’. In his letters and speeches he is shown as a sensitive man of gentle character. The descriptions of contemporaries and writers close to his time represent him as a man of ‘extraordinary energy, high intellectual abilities, persistent will and a shy nature’, who was capable ‘of deep inner life and intense creative action at the same time’. ‘The versatility of his genius and the permanence of his ideas’ are considered to be important marks of his greatness.

Свети Сава,
копија фреске из манастира Студенице

Saint Sava,
copy of the fresco painting from the Monastery of Studenica

Богословље и богослужење

Нико лењив никада није постигао победу, нити је ко год спавајући победио свога ратног непријатеља; оних су победни венци који добро трче, који се труде, који се боре, који издрже трудове од борби. Кроз многе невоље, каже Господ, ваља вам ући у царство небеско.

Свети Сава, Хиландарски типик

Свети Сава је био монах и свештеник. Заједнички богословски именитељ његовог непрестаног монашког служења Богу духом и телом, и свештеничког, црквеног богослужења је став о повезаности и међусобној условљености праве вере и исправног живота, ортодоксије и ортопраксије, „без којих обадвога једно не спасава” и љубав која се заснива на највећој и потпуној Божијој љубави према човеку показаној и доказаној Христовим распећем. Монашким богословењем Сава брани пут човековог спаса од лењости на основу поука древних оснивача монашких заједница. Његова свештеничка богословења утемељена на одлукама васељенских сабора усмерена су против јеретика који затварају комуникационе канале којима протиче спасоносна љубав између човека и његовог Ствараоца.

Од младалачких година па до последњих дана живота Сава је у сталној љубави према Богу растао у богоспознаји и богословењу. Узрастање је пратила и тежња за усавршавањем богослужења. Цариградско богослужење, које је пре Светог Саве и у његово време практиковано у храмовима Српске православне цркве, Свети Сава је први почео да прилагођава јерусалимској богослужбеној пракси, коју је сматрао савршенијом од цариградске.

Изгледа да су по Савином схватању схоластичка догматика западног хришћанства, која је добила на замаху у његово време, и морално монаштво Фрање Асишког били мање спасоносни од хришћанства које се живи у заједници са Богом и црквом као заједницом обожених људи, које су практиковали православни монаси и свештеници.

Theology and liturgy

No lazy person ever achieved victory, nor did anyone sleeping defeat his enemy in war; wreaths of triumph belong to those who are good runners, who strive, who fight, and who endure all the struggles of the fight. Through much tribulation, says the Lord, you shall enter the Kingdom of God.

St. Sava, *The Hilandar Typikon*

St. Sava was a monk and priest. The attitude of orthodoxy and orthopraxy, which cannot work one without the other, as well as the love based on God's love for man, demonstrated and proven by Christ's crucifixion, are considered to be the common theological denominator of his continuous monastic service to God and of the church liturgy. Sava's monastic theology, by which he defends human's salvation against accidie, is based on the lessons of the ancient founders of the monastic communities. His priestly theology, based on the decisions of the Ecumenical Councils, is directed against those heretics who shut off the channels of communication through which the saving love between man and his Creator flows.

From an early age until his death, with his constant love for God, Sava developed in his realization of God and in his theology. This development led to his aspiration to improve the liturgy. The Constantinople liturgy, practiced in the temples of the Serbian Orthodox Church, St. Sava was the first to adjust to the liturgical practice of Jerusalem, which he considered more perfect than that of Constantinople.

According to Sava's view, it seemed that the scholastic dogmatics of Western Christianity, which had gained momentum in his time, and the monasticism of Francis of Assisi, were less salvific than a Christianity which is lived in communion with God and the church as a community of divinized people, as practiced by Orthodox monks and priests.

Распеће,
манастир Студеница

Crucifixion,
Monastery of Studenica

Добијање аутономије и аутокефалије за Српску православну цркву и њено организовање

У Никеји је 1219. Сава убедио васељенског цара Теодора Ласкариса и патријарха Манојла I Сарантена да његовој Српској православној цркви дају самосталност и самоуправу и да он буде хиротонисан за њеног првог архиепископа. По повратку у земљу Свети Сава је седиште Српске архиепископије поставио у Жичу. У састав Жичке архиепископије ушле су, од старих епархија из Охридске архиепископије, Рашка, са седиштем у Светим апостолима у Расу, Призренска, са седиштем у Богородици Љевишкој у Призрену, и Липљанска, са седиштем у Грачаници. Сем Жичке епархије, која је седиште делила са Архиепископијом у манастиру Светог Спаса, Свети Сава је основао Зетску, са седиштем у манастиру Св. арханђела Михаила на Превлаци, Хумску, са седиштем у цркви Свете Богородице у Стону, Топличку, са седиштем у Светом Николи у Топлици, Будимљанску, са седиштем у Светом Ђорђу код данашњег Берана, Хвостанску, са седиштем у цркви Свете Богородице или Мале Студенице код Пећи, Дабарску, са седиштем у цркви Светог Николе код Прибоја, и Моравичку, са седиштем у цркви Светог Ахилија у Ариљу. Успостављањем српских епархија Сава је дао чврсту и широку основу хришћанском просвећивању, утврдио снажну организациону основу народног карактера Српске цркве и поставио чврсте границе и према Охридској архиепископији и према римокатоличком Приморју.

Autonomy and autocephaly of the Serbian Orthodox Church and its organization

At Nicaea in 1219, Sava convinced the Ecumenical Emperor Theodore Lascaris and Patriarch Manuel I of Constantinople (Sarantenos) to recognize his Serbian Orthodox Church as independent and autonomous, and to consecrate him as its first archbishop. On his return to Serbia, St. Sava established the seat of the Serbian Archbishopric in Žiča. It included the old bishoprics which used to be part of the Ohrid Archbishopric, Raška, seated at the Monastery of the Holy Apostles in Ras, Prizren, seated at the Mother of God of Ljeviš in Prizren, and Lipljan, seated at Gračanica. In addition to Žiča, which shared its seat with the Archbishopric at the Monastery of St. Saviour, St. Sava founded the following new bishoprics: Zeta, seated at the Monastery of St. Michael the Archangel at Prevlaka, Hum, seated at the Church of the Holy Virgin in Ston, Toplica, seated at St. Nicholas in Toplica, Budimlja, seated at St. George, near the present-day Berane in Montenegro, Hvosno, seated at the Church of the Holy Virgin, Little Studenica near Peć, Dabar, seated at the Church of St. Nicholas near Priboj, and Moravica, seated at the Church of St. Achillius in Arilje. With the establishment of the Serbian bishoprics, Sava prepared a solid and broad ground for Christian enlightenment, gave the Serbian Church a strong national character and set up firm borders both with the Archbishopric of Ohrid and the Roman Catholic Littoral.

Јован (Козма), Свети Сава и Свети Симеон са житијем Светог Саве,
копија фреске из манастира Морача (детал)

Jovan (Kozma), St. Sava and St. Simeon with the hagiography of St. Sava,
copy of the fresco painting from the Monastery of Morača (detail)

Дипломатска и државничка делатност

Прву дипломатску мисију Свети Сава је успешно обавио 1198. и 1199. у Цариграду. Издејствовао је да византијски цар Алексије III Анђео додели Србима светогорски манастир Хиландар и подари му самосталност. По повратку у Србију, коју је опустошио вишегодишњи грађански рат између његове старије браће Вукана и Стефана, Сава је помоћу очевих моштију, које је 1207. подигао из Хиландара, смирио страсти и допринео опоравку земље. Његове мисије код мађарског краља Андрије II и бугарског бољара Стреза отклониле су од Србије ратну погибел. Након што је у Никеји 1219. добио самосталност за Српску православну цркву и постао њен архиепископ, Сава је помогао и брату Стефану да добије краљевску круну и Србија постане краљевина. Сава је утицао на то да смена на српском престолу између његових синоваца Радослава и Владислава 1233. прође без већих потреса. Велики државотворни значај има и Савино установљење владарског култа светог Симеона и култа светог Симона, којима се смањило ризик од сукоба цркве и државе. Према римокатолицима у Србији показивао је дипломатску толерантност. У последњим годинама живота, на својим ходочасничким путовањима у Свету земљу, Сава је, у сусретима са патријарсима Јерусалима, Александрије и Антиохије, те египатским султаном, учвршћивао и ширио углед своје државе и цркве.

Diplomatic and state activities

His first diplomatic mission St. Sava completed with success in 1198 and 1199 – a mission to Constantinople. He managed to obtain the Athonite Monastery of Hilandar for the Serbs and to secure its independence from the Byzantine Emperor Alexios III Angelos. Upon his return to a Serbia devastated by the perennial civil war between his elder brothers Vukan and Stefan, Sava used their father's relics, which he moved from Hilandar to Studenica in 1207, to reconcile the brothers and to reinstate peace in the country. His missions to King Andrew II of Hungary and the Bulgarian Boyar Strez resulted in averting the danger of war from Serbia. After he had gained independence for the Serbian Orthodox Church and became its archbishop in Nicaea in 1219, Sava helped his brother Stefan in obtaining the regal crown and royal status for Serbia. Owing to his efforts, the shift on the Serbian throne between his nephews Radoslav and Vladislav in 1233 passed smoothly. The establishment of the ruler's cult of St. Simeon, as well as the cult of St. Simon, which he initiated, was of great state-building importance, as it reduced the risk of a conflict between the church and state. Towards Roman Catholics in Serbia he exercised a diplomatic tolerance. During the last years of his life, on his pilgrimages to the Holy Land, Sava met the Patriarchs of Jerusalem, Alexandria and Antioch, and the Sultan of Egypt, thus strengthening and increasing the reputation of his church and state.

Свети Сава код византијског цара Алексија Анђела,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије

St. Sava visiting the Byzantine Emperor Alexius Angelos,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory

Правник – законодавац

Највећи Божији дарови међу људима, даровани од вишњегга човекољубља, јесу – свештенство и царство; једно, дакле, да служи оном што је божанско, а друго да влада и да се стара за оно што је људско.

Свети Сава, *Законоправило*

Сачувани су, у оригиналу и претпису, следећи правни акти који су у вези са Савиним активностима око добијања, подизања и организације монашког живота у Хиландару: Ктиторска повеља Симеона Немање из 1198, Хиландарски типик Св. Саве и Ктиторска повеља великог жупана Стефана Немањића. Уз Карејску келију везан је Савин уговор са протатом о куповини винограда за Карејску келију и Карејски типик. Сава је у Студеници написао Студенички типик и, вероватно, допунио Немањину ктиторску повељу Студеници одредбама о економској организацији манастира којима се уређује правни положај разних категорија манастирских поданика – „црквених људи”, влаха и војника. Ова изгубљена допуна спомиње се у каснијим документима као Закон Светога Симеона и Светога Саве.

После добијања самосталности за Српску православну цркву, Сава је израдио Законоправило, зборник закона којим је утврдио норме тачности њеног вероучења, исправног обављања литургијског живота и однос цркве и државе. Савин избор правила која су уврштена у Законоправило условљен је његовим идеолошким опредељењем за симфонијски однос државе и цркве. Законоправилом је Србија добила „кодекс чврстог правног поредка и постала правна држава” на основама грчко-римског права у његовој византијској редакцији.

Jurist – legislator

The greatest of God's greatest gifts to man, manifestations of the Supreme Philanthropy, are – the Clergy and the Empire; one, to serve what is divine, and the other, to govern and to take care of what is human.

St. Sava, *The Nomocanon*

The following legal acts, related to Sava's activities in obtaining, building and organizing monastic life in Hilandar, have been preserved, in original and copy: the Founding Charter of Simeon Nemanja of 1198, the Hilandar Typikon of St. Sava and the Donor's Charter of Grand Prince Stefan Nemanjić. Related to the Karyes hermitage is Sava's agreement with the Protos on purchasing a vineyard for the hermitage, and the Karyes Typicon. In the Monastery of Studenica, Sava composed the Studenica Typikon and, most likely, added to Nemanja's donor charter for Studenica provisions for the economic organization of the monastery, which regulated the legal status of the various categories of monastic subjects – 'church people', the Vlachs and the soldiers. This amendment, which is not preserved, has been referred to in later documents as the Law of SS. Simeon and Sava.

After obtaining independence for the Serbian Orthodox Church, Sava created the Nomocanon (Zakonopravilo), a code of law which established the norms for the accuracy of its teaching, of proper liturgical life and the relationship between the church and the state. Sava's selection of the rules that are included in the Nomocanon was conditioned by his ideological commitment to a harmonious relationship between the church and state. With the Nomocanon, Serbia received a 'code of solid legal order which became a rule of law' based on the Greco-Roman law in its Byzantine version.

Јован (Козма), Свети Сава и Свети Симеон са житијем Светог Саве, копија фреске из манастира Морача (деталј)

Jovan (Kozma), St. Sava and St. Simeon with the hagiography of St. Sava, copy of the fresco painting from the Monastery of Morača (detail)

Књижевно дело

Да се не умноже речи, (...) да се не умножи писање.

Свети Сава, *Житије Светог Симеона Немање*

Сава је написао, редиговао, превео или организовао и надгледао превођење више списа од којих је до данас сачувано дванаест. Неки од њих су крајње утилитарни, попут потврда о куповини или даровних уговора, али неки, иако настали из богослужбене потребе попут Житија Светог Симеона и Службе Светом Симеону или Писма игуману Спиридону, имају по процени историчара књижевности значајна уметничка својства. Уз то, ова дела су првенци у хагиографском, химнолошком и епистоларном жанру у српској књижевности чији је аутор познат и који су писани српским језиком. У Савиним делима изражена је осећајност, способност описивања властитог доживљаја, драмска вештина, способност развијања дијалога и вешто компоновање наратива. Његов стил карактерише краткоћа реченице и строгост израза. Сва његова дела исписана су мешавином српскословенског и народног штокавског језика. Савино књижевно дело сведочи о почецима правописне реформе српског књижевног језика, али то је још увек језик који није спутан чврстим правописним нормама.

Literary work

In order not to multiply words, (...) not to multiply writing.

St. Sava, *Life of St. Simeon Nemanja*

Sava wrote, redacted, translated or organized and supervised the translation of many documents, of which only twelve have been preserved. The character of some of them is extremely practical, such as receipts of purchase and grant agreements; on the other hand, to some of them, although they were created for liturgical needs, such as the Life of St. Simeon and the Service to St. Simeon and the Letters to Hegumen Spiridon, the literary historians attribute significant artistic value. In addition, these works were firstlings in the hagiographical, hymnological and epistolary genres of Serbian literature the author of which was known, and which were written in Serbian language. Sava's works are marked with sensitivity, the ability to describe his own experiences, dramatic technique, the ability to develop dialogue and a skill in composing narrative. His style is characterized by short sentences and rigid expressions. All his works were written in a combination of the Serbian-Slavic language and vernacular Shtokavian dialect. Although Sava's literary work testifies to the beginnings of an orthographic reform of Serbian literary language, it was still not a language constrained by firm orthographic norms.

Сликарство

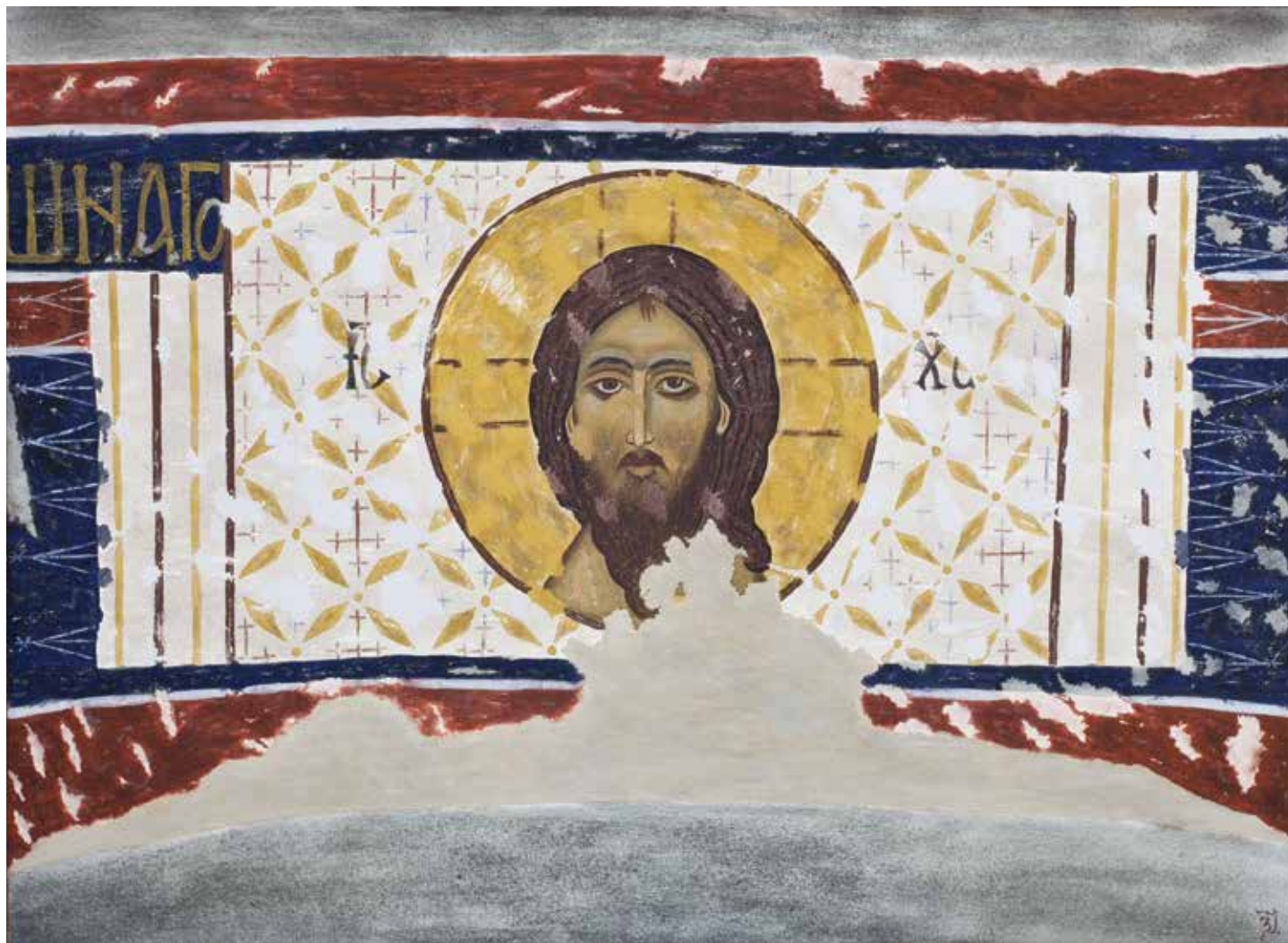
Доментијан бележи Савин ангажман на осликавању хиландарског храма, храма манастира Ксиропотама на Светој Гори и трпезарије манастира Ватопеда. У Србији је Сава израдио сликарски програм Студенице и ангажовао сликаре који су је осликали. Био је инспиратор и организатор осликавања Жиче и Милешеве. Распоред живописа у свакој од ових цркава почивао је на разрађеним богословским идејама: у Студеници је избор сцена наглашавао литургијску димензију храма, а у Жичи је више места добила тематика катедралних цркава. При распоређивању сцена Сава их је стављао у дијалогски однос. На истакнутим зидним површинама поставио је приказе светитеља који су заштитници његовог оца и браће: Светог Николу, Стефана Првомученика, Светог Јована Претечу. Додао им је своје светачке узор: Светог Саву Освећеног, Светог Теодора Студита и Светог Јоасафа. Он је скупу мозаичку технику прилагодио српским материјалним могућностима тако што ју је заменио јефтинијом фреско техником течнoг злата и златних листића. На фрескама су златом исписани српски натписи.

Користећи византијске иконографске шеме, Сава је увео у програме српских храмова српске теме: ктиторске композиције, хоризонталне лозе српских владара и архиепископа и сцене везане за монашки живот и смрт родоначелника династије Немање–Симеона и тиме учинио очигледном светородност династије Немањића и „кодификовао једну идеологију која ће трајати вековима”. За осликавање владарских задужбина и седишта Српске архиепископије, Сава је ангажовао водеће мајсторе византијске уметности, али је истовремено мање значајне просторе српских цркава и манастира препуштао домаћим мајсторима да у сенци великих уметника развијају властите стваралачке потенцијале и занатске вештине.

Painting

Domentian recorded Sava's commitment to painting of Hilandar, the Xeropotamou Monastery on Mount Athos and refectory of the Vatopedi Monastery. In Serbia, Sava created the painting programme for Studenica and engaged the painters. He also inspired and organized the painting of Žiča and Mileševa. The arrangement of frescoes in each of these churches was based on elaborated theological ideas: in Studenica, the selection of scenes emphasized the liturgical aspect of the temple, while in Žiča more room was given to the themes closely related to cathedral churches. When arranging the scenes, Sava put them in a dialogic relationship. The representations of the patron saints of his father and brothers: St. Nicholas, St. Stephen, and St. John the Baptist were painted on the prominent walls. Next to them, he added his role model saints: St. Sava the Sanctified, St. Theodore Studite and St. Joasaf. The expensive mosaic technique Sava adapted to Serbian finances, replacing it with the cheaper fresco technique of liquid gold and gold leaf. Inscriptions in the Serbian language on the frescoes were written in gold.

Using Byzantine iconographic schemes, Sava introduced domestic topics into the painting programmes of Serbian temples: donor's compositions, horizontal genealogies of Serbian rulers and archbishops, and scenes related to the monastic life and death of the founder of the dynasty Nemanja-Simeon, thus making apparent the holy lineage of the Nemanjić dynasty and 'codifying an ideology that will last for centuries'. For the painting of the rulers' endowments and the seats of the Serbian Archbishopric, Sava engaged the leading masters of Byzantine art. At the same time, the less significant spaces of Serbian churches and monasteries he entrusted to local masters, for the development of their own creative potential and handicraft skills in the shadow of the greater artists.

Мандилион,
копија фреске из манастира Студеница

Mandylion,
copy of the fresco painting from the Monastery of Studenica

Архитектура

Сава је одређивао облик црквених грађевина које су подизане у његово време. Његова схватања су најпотпуније присутна у храму Христа Спаса у Жичи. Основа просторне структуре Жиче је Немањина Богородичина црква у Студеници. Под утицајем светогорске и престоничке архитектуре, Сава је преко Жиче у рашку архитектуру увео следеће новости које су за резултат имале развијенији просторни облик: на северном и јужном вестибилу у Жичи се затварају врата и они се целом ширином отварају према поткуполном простору. Овим захватом предворја се претварају у певнице. Уз припрату храма су постављени параклиси у облику умањених, али потпуних кулних грађевина. Новост у просторној шеми Жиче у односу на Студеницу је и спољна припрата са кулом звоником и катихуменом. Од Жиче, минуциозна обрада материјала и спољна архитектонска декорација губе на значају, а вредност добија унутрашњи простор.

Архитектонски програм цркве Христа Спаса у мањој или већој мери поновљен је у архитектури Богородице Хвостанске, Придворици, храму Вазнесења Господњег у Милешеву и Светим апостолима у Пећи.

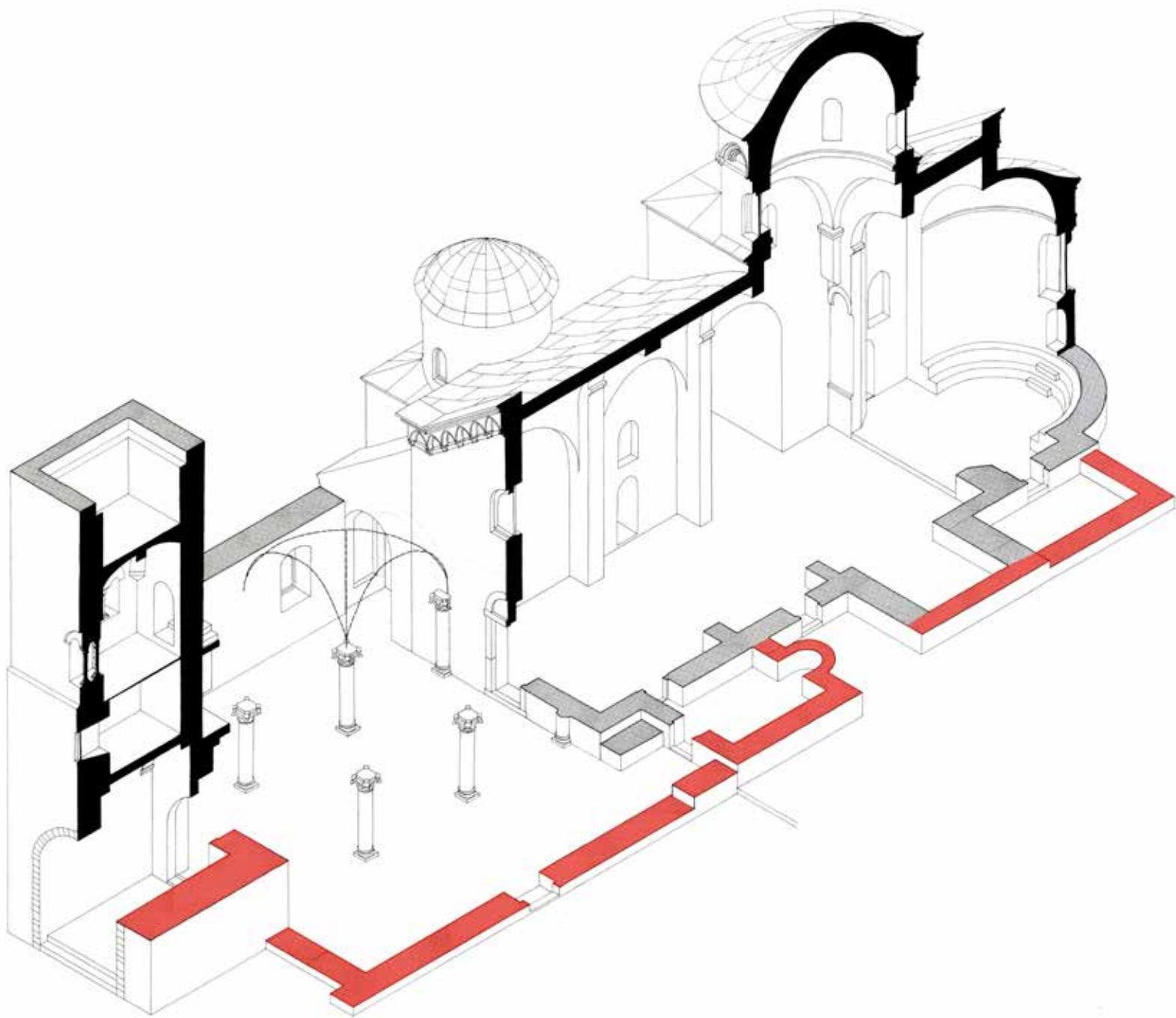
Architecture

Sava determined the form of the church buildings that were built during his time. His understanding of architecture can be best seen in the Church of Christ the Saviour in Žiža. Its basis is identical to Nemanja's Church of the Virgin in Studenica. Under the influence of the Athonite and the capital city's architecture, Sava through Žiža introduced to the Ras architecture the following innovations that resulted in a more developed spatial form: in the northern and southern vestibule in Žiža the doors close and opening in their entire width to the space beneath the dome. With this alteration, the vestibule is converted to the choir. Next to the narthex are chapels reduced in size, but complete cult buildings. A new feature in the spatial patterns of Žiža, when compared to Studenica, is the narthex with a bell-tower and catechumen. With Žiža, the interior of the church is given more importance than meticulous processing of materials and external architectural decoration.

The architectural programme of the Church of Christ the Saviour is more or less repeated in the architecture of the Virgin of Hvosno, in Pridvorica, the Temple of Ascension in Mileševa and the Holy Apostles in Peć.

Храм Светог Спаса у Жичи,
(црвеном бојом означени су елементи које је у просторну организацију увео Свети Сава)

Church of Christ the Saviour in Žiža,
(the innovations introduced in church architecture by St. Sava are coloured in red)

Примењена уметност

Српске храмове чијим је подизањем руководио Свети Сава градили су добри мајстори и осликавали их врхунски живописци. Да су ови храмови били опремљени делима од скупоценог материјала и највише уметничке вредности можемо закључити на основу мозаичке иконе Богородице Одигитрије из Хиландара или на основу оплате на руци Светог Јована Претече из Сијене.

Сава је скупоцене реликвије, иконе, књиге, одежде и богослужбене предмете набављао куповином и поклонима приликом посета Цариграду, Солуну, Никеји, Јерусалиму, Александрији и Антиохији. Савино сакупљање драгоцених црквених предмета по средиштима хришћанства није било пуко колекционирање. Сава је био свестан да богатство опреме диже углед и црквама и држави у којима су се налазили и да Срби, са поседовањем најзначајнијих хришћанских реликвија бивају, „према схватањима времена, постављени у координате свете историје и одређени као историјски народ”. Кивот у који су у Милешеви похрањене мошти Светог Саве, по Доментијановом сведочењу, био је израђен од племенитих метала и богато украшен, што указује на то да су у Србији у Савино време постојале златарске радионице у којима су радили мајстори способни да задовоље захтевне наручиоце.

Applied arts

Serbian churches, the erection of which was organized by St. Sava, were built by skilled masters and painted by excellent painters. That these churches were furnished with objects made of precious materials and of great artistic value can be seen with the mosaic icon of the Virgin Hodegetria (“She Who Shows the Way”) from the Monastery of Hilandar, or by the plating on the hand of St. John the Baptist, from Siena.

St. Sava acquired valuable relics, icons, books, vestments and liturgical objects by purchase and as gifts during his visits to Constantinople, Thessaloniki, Nicaea, Jerusalem, Alexandria and Antioch. His efforts to acquire these valuable ecclesiastical objects from centres of Christianity were not mere collecting. Sava was aware that opulence of furnishing increased the reputations both of the churches and the state where they were located, and that possession of some of the most important Christian relics placed the Serbs, ‘according to the perception of the time, within the coordinates of sacred history, ranking them among the nations of that history’. As Domentian recorded, the reliquary in which the relics of St. Sava were kept in Mileševa was made of precious metals and lavishly decorated, suggesting that there were goldsmith’s workshops in Serbia during Sava’s time with craftsmen able to meet the requests of demanding clients.

Оплата на руци Светог Јована Претече, Сијена

Plating on the hand of St. John the Baptist, Siena

Крст Светог Саве, Пијенца

St. Sava's cross, Pienza

Чуда

Савино рођење његова житија представљају као улазак у историју човека послатог од Бога који је још у време земаљског живота чинио чуда. Само Савино монашење је чудо налик Христовом Васкрсу: изнад заспалих војника Растко прелази у други живот у коме добија име Сава. Сава чудесно прориче чудо мироточења Симеонових моштију и утиче на мироточење. Он попут Христа васкрсава брата Стефана и има моћ да исцељује и да изгони демоне. Сава чудесно одвраћа разбојнике, а Богородица му чудесно открива скривена блага. Он утиче на природне појаве: молитвом зауставља олују на мору, на сам помен његовог имена млеко почиње да се сири, а риба сама ускаче у брод по његовој жељи. Док је на Богојављење у Трнову освећивао воду, она се под његовом руком чудесно раздвајала. Свети Сава изазива град како би успешно обавио дипломатску мисију код угарског краља, а на његову молитву анђео усмрћује бугарског бољара који прети Србији. Сава је чудесно предвидео властиту смрт, и чудесно је у сну бугарском цару наредио да допусти пренос његових моштију у Милешеву. Чудо је било и то што су Савине мошти сачувале целовитост и чудесно исцељивале. Чак и Савин празан гробу у Трнову, након што су мошти пренете у Милешеву, чудесно исцељује. Чудесним доласком једном старцу у сан Сава наређује друго премештање властитих моштију унутар храма у Милешеву.

Miracles

In his hagiographies, St. Sava was presented as a man sent from God, who performed miracles during his earthly ministry. Sava's entering a monastic order was itself a miracle like Christ's resurrection: above sleeping soldiers, Rastko passes into another life, taking the monastic name of Sava. Sava predicts the miracle of myrrh pouring from Simeon's relics, and exercises an effect on the flow of the myrrh. Like Christ, he resurrects his brother Stefan, and has the power to heal and to expel demons. He miraculously discourages thieves, while the Virgin miraculously reveals hidden treasures to him. He affects natural phenomena: a storm at sea is stopped by his prayer, milk begins to acidify at the very mention of his name, while a fish leaps into a boat at his wish. While he is consecrating water during the Feast of the Epiphany in Trnovo, it is miraculously spilt. St. Sava brings down hail, in order to accomplish a successful diplomatic mission to the Hungarian king, and his prayer makes an angel kill the Bulgarian boyar who threatened Serbia. Sava miraculously predicted his own death, and miraculously ordered the Bulgarian Emperor in a dream to allow the transfer of his relics to Mileševa. It was a miracle in itself that Sava's relics were preserved, and that they caused miraculous healings. Even after his relics were transferred to Mileševa, Sava's empty tomb in Trnovo was the source of miraculous healings. By appearing miraculously in a dream of an old man, Sava ordered another transfer of his own relics inside the monastery of Mileševa.

Свети Сава молитвом убија Стреза,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије

The prayer of St. Sava kills Strez,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory

Култ

Свети Сава је још за живота манифестовао светост. Ни после смрти он није формално канонизован, али је његов култ био заокружен са полагањем његових моштију у Милешеву већ након неколико година после упокојења. Савин култ систематски су неговали и црква и двор. Успење Светог Саве 14. јануара и Пренос моштију 6. маја добили су празник и службе. Прва написана служба обједињује спомен и пренос моштију, а садржи и пролошко житије светитеља. Литургијски текстови посвећени Светом Сави се умножавају и развијају преко Житија Светог Саве које је написао Доментијан до служби и Житија Светом Сави које је написао Теодосије почетком 14. столећа. У Хиландару је Теодосије у исто време дошао до идеје „свештене двојице“ и на основу ње написао Осмогласне каноне Симеону и Сави. Претпоставља се да је постојао и заједнички празник Светог Саве и Светог Симеона. Сави се подижу цркве, иконопишу иконе на којима је приказан као архиепископ и живопишу фреске са сценама из његовог житија.

Савин трећи синовац Предислав, будући српски архиепископ, на монашењу је узео стричево име, а четврти, краљ Урош, наручио је од Доментијана пространо, реторичко Житије Светог Саве. Свети Сава се спомиње у повељама свих српских владара династије Немањић. О снази његовог култа говори и то да се на његовом гробу 1377. крунисао за краља босански бан Твртко, а од 1448. Стефан Вукчић Косача је носио титулу „херцег од св. Саве“.

Столеће и по након освајања Србије Турци су, увидевши да култ Светог Саве значи култ „старе српске државе“ коју народ хоће да обнови, спалили светитељеве мошти. Али, ни након спаљивања моштију, култ Светог Саве се није смањio. Напротив. Свети Сава је у календару Српске православне цркве добио трећи празник – 10. мај, дан спаљивања његових моштију.

На Архијерејском синоду у Карловцима 1774/1775. године, Свети Сава је званично проглашен за „српског рода заступника“, што је потврдила аустријска царица Марија Терезија Регуламентом из 1777. године. Савино нарочито слављење као народног и школског заштитника започело је

The cult

Already during his lifetime, St. Sava manifested his sanctity. Although he was not formally canonized, his cult was fully established with the transfer of his relics to Mileševa only a few years after his death. The cult of St. Sava was systematically nourished both by the church and the court. Two feasts and services were dedicated to him: the Assumption of Saint Sava on 14 January and The Transfer of Saint Sava's Relics on 6 May. The first service created in his honour is for the occasion of the transfer of his relics, and contains as its prologue a hagiography of the saint. Liturgical texts in the services dedicated to St. Sava were multiplied and developed through the 'Life of St. Sava' by Domentian and the 'Life of St. Sava' by Theodosius in the early 14th century. It was at the Monastery of Hilandar that Theodosius came up with the idea of 'holy doubles', and created the Octoechal canons to Simeon and Sava accordingly. It is assumed that there was a joint feast of St. Sava and St. Simeon. Churches were dedicated to St. Sava, as well as icons depicting him as an archbishop, and frescoes with the scenes from his hagiography.

Sava's third nephew Predislav, who was to become an archbishop of Serbia, took his uncle's name when became a monk, and the fourth nephew, King Uroš, commissioned from Domentian a long, rhetorical Life of Saint Sava. St. Sava was mentioned in the charters of all Serbian rulers from the Nemanjić dynasty. The strength of his cult was proven by the fact that Tvrtko, Ban of Bosnia, was crowned king on his grave in 1377, while from 1448, Stefan Vukčić Kosača was titled 'herzog of St. Sava'.

A century and a half after the conquest of Serbia, identifying the cult of Saint Sava as the cult of the 'old Serbian state', which the Serbs wanted to restore, the Turks set fire to his relics. But even after that, his cult did not diminish. On the contrary. The Serbian Orthodox Church dedicated the third feast to St. Sava – 10 May, the day when his relics were incinerated.

At the Synod held in Karlovci in 1774/1775, St. Sava was officially proclaimed a 'protector of the Serbian people', and this was confirmed by the 1777 Regulament of Austrian Empress Maria Theresa. The celebration of St. Sava as a patron of the

средином 18. столећа и текло кроз 19. паралелно са борбом Србије за ослобађање од Турака и аустроугарских Срба од Мађара.

Сем општег црквено-народног и школског култа, постоји и култ Светог Саве као заштитника разних, пре свих просветних, установа, као култ крсног имена и као култ завета за здравље људи и стоке.

nation and of schools began in the mid-18th century, and was practiced throughout the entire 19th century, parallel with the Serbian struggle for liberation from the Turks and the struggle of the Serbs of southern Hungary from the Hungarians.

In addition to these cults, there are cults of St. Sava as the patron of various, mostly educational, institutions, as well as of the baptismal name, and of invocations for the health of humans and livestock.

Радул, Деизис са српским свецима,
копија иконе

Radul, Deisis with Serbian Saints,
copy of the icon

Међу другим народима

О Светом Сави су још за његовог живота писали Срби, Руси, Грци. Српски светитељ је на Свету Гору отишао са руским монахом. До подизања Хиландара живео је са грчким монасима у Ватопеду. Обишао је Византију, Бугарску, Угарску, јужну Италију, северну Африку, Малу Азију, Блиски исток. Дружио се са византијским и бугарским царевима, угарским краљем и египатским султаном. Обилазио је источне патријархе, писао папи, добијао јетка писма од охридског архиепископа. Његова свештена житија писали су не само православни Срби него и католички Словени, а Руси су их до 17. столећа преписивали и илустровали. Свети Сава се у Бугарској празнује од 13, а у Русији од 14. столећа. Бугари и Руси усвојили су Законоправило Светог Саве као „најбољи и најсавршенији и, у исто доба, најпрактичнији црквено-грађански законик“. Савино Законоправило је готово до средине 19. столећа било једини законик црквеног устројства у Русији.

Нису само хришћани, него су и муслимани поштовали његов светитељски и митопејски лик. Његовом гробу у Милешеви дарове су приносили и Јевреји. Крајем 18. столећа, влашки кнезови Константин и Шербан Кантакузин су академију која је 1679. основана у Букурешту назвали Академија Светог Саве.

Among other nations

Much was written about St. Sava during his lifetime by the Serbs, Russians and Greeks. The Serbian saint went to Mount Athos with a Russian monk. Until the building of Hilandar, he lived with Greek monks at the Vatopedi Monastery. He travelled to Byzantium, Bulgaria, Hungary, southern Italy, North Africa, Asia Minor, Middle East. He was friends with the Byzantine and Bulgarian emperors, the Hungarian king and the Sultan of Egypt. He visited the Eastern patriarchs, wrote to the Pope, and received acerbic letters from the Archbishop of Ohrid. His clerical hagiographies were written not only by the Orthodox Serbs, but also by the Catholic Slavs, while the Russians copied and illustrated them up to the 17th century. St. Sava has been celebrated in Bulgaria since the 13th century and in Russia since the 14th. The Bulgarians and Russians have adopted the Nomocanon (Zakonopravilo) of St. Sava as 'the best and the most perfect and, at the same time, the most practical church-civic code'. Almost to the mid-19th century, Sava's Nomocanon was the only code of church organization in Russia.

Not only Christians, but also Muslims respected his saintly and mythic character. His tomb in Mileševa also received offerings from Jews. At the end of the 18th century, the Wallachian princes Konstantin and Šerban Kantakuzin named after him the academy founded in 1679 in Bucharest.

Растко бежи са руским монахом на Свету Гору,
илустрација из руског летописног зборника

Rastko flees to Mount Athos with a Russian monk,
illustration from Russian chronicle

Мошти

На повратку са ходочашћа у Свету земљу Свети Сава је умро у Трнову 13. јануара 1236. и сахрањен је у цркви Светих четрдесет мученика севастијских. У периоду између 1237. и 1241. године мошти Светог Саве су пренесене из Трнова у Милешеву, где су чашћене до 1594. године. Те године Турци су његове мошти пренели у Београд и спалили. Основано се сумња у то да су Савине мошти те године у целости уништене. Извори бележе страдање остатака моштију у похари Милешеве 1688. године, али изгледа да је и после те године део моштију Светог Саве остао сачуван. Дубровачки трговац Никола Бошковић, отац Руђера Бошковића, забележио је почетком 18. столећа, описујући манастире Рашке, да је од Турака купио реликвије – комад дрвета са крста на којем је био разапет Христ и „руку светог Саве” коју је, бежећи из Новог Пазара, због непажње изгубио. Уз то је забележио да постоји кутијица са другом руком.

Добро сачувана лева рука коју традиција повезује са Светим Савом данас се налази у манастиру Милешеви заједно са тзв. штапом светог Саве за који се поуздано зна да припада првом слоју милешевске ризнице. Руци недостаје мали прст, за који постоји сведочанство да је у кивоту 1680. године пренесен у Пећ.

Relics

On his return from the pilgrimage to the Holy Land, St. Sava died in Trnovo on 13 January 1236 and was buried in the church of the Forty Holy Martyrs of Sebaste. In the period between 1237 and 1241, his relics were transferred from Trnovo to Mileševa where they were venerated until 1594. That year the Turks transferred the relics to Belgrade and set fire to them. There is a reasonable doubt that the relics were completely destroyed on that occasion. The sources record the devastation of the remains of the relics during the plunder of Mileševa in 1688, but it seems that at least part of the relics survived. Describing the monasteries of Raška in the early 18th century, Nikola Bošković, the merchant from Dubrovnik and father of Rudjer Bošković, wrote that he bought the relics from the Turks – a piece of wood from the cross on which Christ was crucified and the 'hand of Saint Sava' which, fleeing from Novi Pazar, he accidentally lost. In addition, he noted that there was a box containing the other hand.

The well-preserved left hand, which tradition has associated with St. Sava, is kept in the Monastery of Mileševa together with the so-called staff of St. Sava, which also belongs to the first class objects of the Mileševa treasury. The hand's little finger is missing, about which there is a record that it was transferred to Peć in 1680, to the saint's sepulcher.

Рука Светог Саве, манастир Милешева

Hand of St. Sava, the Monastery of Mileševa

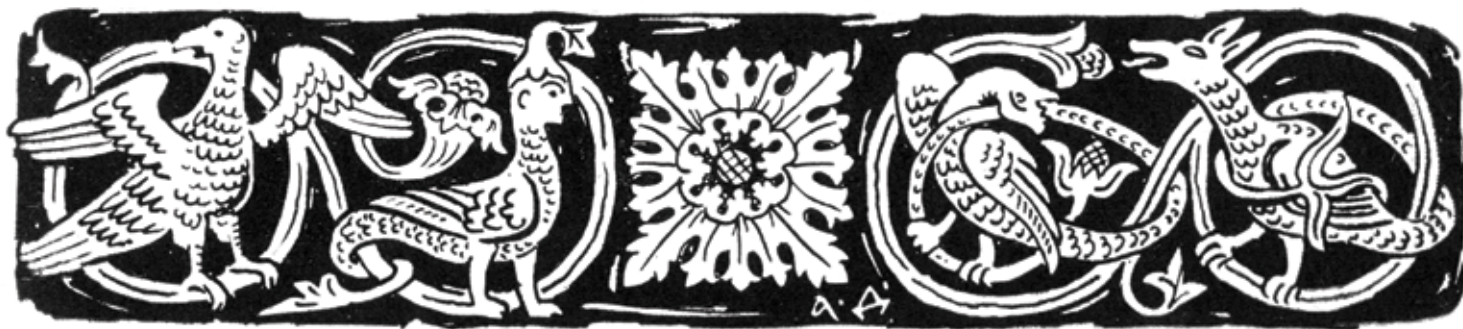

У народном веровању

Теодосијева белешка у Житију Светог Саве да се на помен Савиног имена млеко сири сведочи да је већ крајем 13. столећа уз Светог Саву, чији су „идеални светачки лик уобличили најобразованији духовници, на подстицај и под покровитељством владајуће елите”, постојала у оквиру народног веровања и другачија слика светитеља која ће након пропасти српске државе постајати све доминантнија. У времену у коме се смањило утицај државе и цркве, на одржавање Савиног култа потискивано паганство добија на значају. Сава, као неко божанство „природне религије”, у народним приповеткама и песмама зауставља реке, ућуткује вирове, отвара врела. Попут хероја цивилизатора египатске и грчке митологије учи људе многим корисним стварима и занатима: отвара прозоре на кућама, учи жене да ткају и шију, људе да ору, гаје кестен, суше пастрву и кују метал. Измислио је и ужарски занат, дотерао ћебацијски, поправио самарцијски. Као Божији пуномоћник, Сава је борац против ђавола, против Турчина и против потурчивања. Међутим, Сава у народној фантазији, уз то што задржава карактеристике националног свеца, заштитника и добротвора који је милостив и који опрашта, постаје и оличење негативног космолошког принципа: он предводи олујне и градоносне облаке, пресушује изворе од којих зависи опстанак живота, а виђен је и као „вучији пастир”, више привржен вуковима него људима. У односу према људима он исказује божанску завист, неоправдано се гневи и неправедно строго и много кажњава. Иако се његов духовни значај ни у то време није битно смањило, лик Светог Саве је у народном предању формираном у раздобљу од 15. до 19. столећа добио „сенку” и постао амбивалентан.

In folklore

The note recorded in Theodosius' 'Life of St. Sava' that milk begins to acidify when Sava's name is mentioned, testifies to the fact that at the end of the 13th century St. Sava, whose 'representation as an ideal of a saint was created by educated clerics, encouraged by and under the patronage of the ruling elite', was represented by a different image in the folk tradition which, after the fall of the Serbian state, became more dominant. At a time in which the influence of church and state was reduced, the suppressed paganism gained in importance in the preservation of the cult of St. Sava. In folk tales and songs, Sava, as a deity of 'natural religion', stops rivers, silences whirlpools, and opens springs. Like the civilizing heroes in Egyptian and Greek mythology, he teaches people many useful skills and crafts: he opens windows in houses, teaches women to weave and sew, and men to plow, cultivate chestnuts, smoke trout and forge metal. He invents the rope-making trade, and improves quilt-making and saddlery. As God's plenipotentiary, Sava fights against the devil, against the Turks, and against Islamization. However, in folk fantasy, in addition to his features as a national saint, patron and benefactor who is merciful and forgiving, Sava becomes the personification of the negative cosmological principle: he controls storm and hail, and dries up the springs on which life depends; he was also imagined as being 'the shepherd of wolves', with a preference for wolves over men. In his relationship with people, he demonstrates divine jealousy, anger and injustice, and administers severe punishments. Although his spiritual character was not substantially reduced at that time, in the period from the 15th to the 19th centuries the figure of St. Sava was modified by the folk tradition, and acquired ambivalent characteristics.

Александар Дероко, цртеж детаља са портала Богородичине цркве у Студеници.

Detail from the portal of the church of the Mother of God in Studenica, drawing by Aleksandar Deroko

*Молим оне који ће после мене бити, испуните оно
што ја због кратковременог живота не доврших.*

Свети Сава, Типик архиепископа Никодима
(реченица из изгубљеног Савиног списка *Света словеса*)

I ask those who will come after me, to complete what I have left unfinished in this transitory life.

St. Sava, *The Typikon of Archbishop Nicodemus*
(a sentence from Sava's lost work *Holy Letters*)

Каталог

Свети Сава,
копија фреске из манастира Милешево,
копирао Часлав Цолић, 2,35 × 1,0 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 24

Краљ Владислав,
копија фреске из манастира Милешево,
копирао Часлав Цолић, 2,2 × 0,65 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 25

Стефан Првовенчани,
копија фреске из манастира Милешево,
копирао Часлав Цолић, 2,4 × 0,8 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 26

Свети Симеон Мироточиви,
копија фреске из цркве Богородице Љевишке,
копирао Часлав Цолић, 1,6 × 1,75 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 27

Краљ Радослав,
копија фреске из манастира Студенице,
копирао Часлав Цолић, 1,9 × 0,64 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 28

Богородице Одигитрија,
копија фреске из манастира Хиландар,
копирала Снежана Јовчић Овђа, 0,57 × 0,48 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 29

Јован (Козма), Свети Сава и Свети Симеон са житијем Светог Саве,
копија фреске из манастира Морача,
копирао Бобан Вељковић, 1,51 × 1,0 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 30

Радул, Деизис са српским свецима,
копија иконе,
копирао Бобан Вељковић, 0,42 × 0,32 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 33

Мандилион,
копија фреске из манастира Студеница,
копирао Зоран Јовановић, 1,0 × 0,73 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 35

Свети Сава,
Копија фреске из манастира Студенице,
Копирао Бобан Вељковић, 0,70 × 0,80 м,
Историјски музеј Србије, инв. бр. 34

Catalogue

Saint Sava,
copy of the fresco painting from the Monastery of Mileševa,
copied by Časlav Colić, 2.35 × 1.0 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 24

King Vladislav,
copy of the fresco painting from the Monastery of Mileševa,
copied by Časlav Colić, 2.2 × 0.65 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 25

Stefan the First-Crowned,
copy of the fresco painting from the Monastery of Mileševa,
copied by Časlav Colić, 2.4 × 0.8 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 26

St. Simeon the Pourer of Myrrh,
copy of the fresco painting from the church of Mother of God Ljeviška,
copied by Časlav Colić, 1.6 × 1.75 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 27

King Radoslav,
copy of the fresco painting from the Monastery of Studenica,
copied by Časlav Colić, 1.9 × 0.64 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 28

Mother of God Hodegetria,
copy of the fresco painting from the Monastery of Hilandar,
copied by Snežana Jovčić Ovdja, 0.57 × 0.48 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 29

Jovan (Kozma), St. Sava and St. Simeon with the hagiography of St. Sava,
copy of the fresco painting from the Monastery of Morača,
copied by Boban Veljković, 1.51 × 1.0 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 30

Radul, Deisis with Serbian Saints,
copy of the icon,
copied by Boban Veljković, 0.42 × 0.32 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 33

Mandylion,
copy of the fresco painting from the Monastery of Studenica,
copied by Zoran Jovanović, 1.0 × 0.73 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 35

Saint Sava,
copy of the fresco painting from the Monastery of Studenica,
copied by Boban Veljković, 0.70 × 0.80 m,
Historical Museum of Serbia, inv. no. 34

Св. Сава шаље ловце да гоне звери и бежи у Свету Гору,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Иван Дикиј, 1,26 × 2,10 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_812

Сусрет Светог Саве и Светог Симеона у манастиру Ватопеду,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Борис Обрасков, 1,26 × 1,10 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_814

Свети Сава код византијског цара Алексисија Анђела,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Борис Обрасков, 1,27 × 1,47 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_815

На молитву Светог Саве пада град. Свети Сава предаје посуду са ледом
угарском краљу,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Борис Обрасков, Владимир Предајевич, Никола Мајендорф, Иван
Дикиј и Виктор Шевцов, 1,25 × 1,14 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_816

Немањини изасланици злостављају калуђере манастира Русика, и Пострижење
Светог Саве у пиргу манастира Русика,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Иван Дикиј, 1,06 × 1,42 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_829

Свети Сава носи хлебове пустињаџима,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Владимир Предајевич, 1,28 × 0,93 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_831

Краљ Владислав моли од бугарског цара мошти Светог Саве,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирали Борис Обрасков, Владимир Предајевич, Никола Мајендорф, Иван
Дикиј и Виктор Шевцов, 1,26 × 1,03 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_833

Свети Сава молитвом убија Стреза,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Никола Мајендорф, 1,26 × 1,28 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_819

Хиротонија Светог Саве,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирали Борис Обрасков, Владимир Предајевич, Никола Мајендорф, Иван
Дикиј и Виктор Шевцов, 1,25 × 1,25 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_813

Пренос моштију Светог Саве у Милешеву,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Владимир Предајевич, 1,26 × 1,40 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_822

St. Sava sends hunters in pursuit of beasts and flees to Mount Athos,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Ivan Diki, 1.26 × 2.10 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_812

Reunion of St. Sava and St. Simeon at the Monastery of Vatopedi,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Boris Obraskov, 1.26 × 1.10 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_814

St. Sava visiting the Byzantine Emperor Alexius Angelos,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Boris Obraskov, 1.27 × 1.47 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_815

Hail falls at the intercession of St. Sava. St. Sava gives the bowl of ice to the King
of Hungary,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Boris Obraskov, Vladimir Predajević, Nikola Meyendorf, Ivan Diki and
Viktor Shevtsov, 1.25 × 1.14 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_816

Nemanja's envoys abuse the monks of the Monastery of Rossikon (St.
Panteleimon), and the tonsuring of St. Sava in the pyrgos (fortified tower) of the
Monastery of Rossikon,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Ivan Diki, 1.06 × 1.42 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_829

St. Sava brings bread to the hermits,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Vladimir Predajević, 1.28 × 0.93 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_831

King Vladislav asks the Bulgarian Emperor for the relics of St. Sava,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Boris Obraskov, Vladimir Predajević, Nikola Meyendorf, Ivan Diki and
Viktor Shevtsov, 1.26 × 1.03 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_833

The prayer of St. Sava kills Strez,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Nikola Meyendorf, 1.26 × 1.28 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_819

The consecration of St. Sava,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Boris Obraskov, Vladimir Predajević, Nikola Meyendorf, Ivan Diki and
Viktor Shevtsov, 1.25 × 1.25 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_813

The transfer of St. Sava's relics to the Monastery of Mileševa,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Vladimir Predajević, 1.26 × 1.40 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_822

Дочек моштију Светог Саве,
копија фреске Георгија Митрофановића из хиландарске трпезарије,
копирао Владимир Предајевић, 1,26 × 1,34 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_822

Свети Сава и Свети Симеон,
копија фреске из манастира Милешева,
копирао Наум Андрић, 2,39 × 1,39 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_852

Велики жупан Стефан Првовенчани,
копија фреске из манастира Студенице,
копирао Часлав Цолић, 0,70 × 0,50 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_1353

Велики кнез Вукан,
копија фреске из манастира Студенице,
копирао Часлав Цолић, 0,50 × 0,40 м,
Народни музеј Београд, инв. бр. 27_1354

Жезло Светог Саве,
13–17 столеће, позлаћено сребро, полудраго камење, горски кристал, ковање,
гравирање, филигран, висина 143 цм, Ризница манастира Милешева

Ioanne Tomco Marnavito, Regiae sanctitatis illyricanae foecunditas,
Romae 1630,
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Т Р 1 396

Joanis Josephi Marnavito, Vita S. Sabbae Abbatis Stephani Nemaniae Rasciae
Regis Filii, Venetiis 1789,
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Т Р 1 868

Доментијан, Житије Св. Саве (одломак о пустошењу Каракала),
Венеција,
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Фоп. Фр 6

Теодосије Хиландарац, Служба Св. Симеону и Св. Сави,
1776,
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, ТР 1596

Живот светог Симеуна и светог Саве.
Написао Доментијан, Београд 1865,
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, ТР 1347

Устав за држање псалтира,
15 л, друга четвртина 16. века,
Народна библиотека Србије, Рс 34

Теодосије, Служба Св. Сави и Св. Симеону,
2 л, 1495/1505,
Народна библиотека Србије, Рс 727

Теодосије, Житије светих српских просветитеља Симеона и Саве,
1794,
Народна библиотека Србије, С II 3199

The reception of the relics of St. Sava,
copy of the fresco painting by Georije Mitrofanović from the Hilandar refectory,
copied by Vladimir Predajević, 1.26 × 1.34 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_822

St. Sava and St. Simeon,
copy of the fresco painting from the Monastery of Mileševa,
copied by Naum Andrić, 2.39 × 1.39 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_852

Grand Prince Stefan the First-Crowned,
copy of the fresco painting from the Monastery of Studenica,
copied by Časlav Colić, 0.70 × 0.50 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_1353

Grand Prince Vukan,
copy of the fresco painting from the Monastery of Studenica,
copied by Časlav Colić, 0.50 × 0.40 m,
National Museum Belgrade, inv. no. 27_1354

Scepter of St. Sava,
13–17 century, gold-plated silver, semi-precious stones, rock crystal, forging,
engraving, filigree, height 143 cm, Treasury of the Monastery of Mileševa

Ioanne Tomco Marnavito, Regiae sanctitatis illyricanae foecunditas,
Romae 1630,
„Svetozar Marković” University Library, Т Р 1 396

Joanis Josephi Marnavito, Vita S. Sabbae Abbatis Stephani Nemaniae Rasciae
Regis Filii, Venetiis 1789,
„Svetozar Marković” University Library, Т Р 1 868

Domentian, Life of St. Sava (chapter about the plundering of the Monastery of
Karakal),
Venice,
„Svetozar Marković” University Library, Фоп. Фр 6

Theodosius of Hilandar, Service to St. Simeon and St. Sava,
1776,
„Svetozar Marković” University Library, ТР 1596

Life of St. Simeon and St. Sava,
Written by Domentian, Belgrade 1865,
„Svetozar Marković” University Library, ТР 1347

Psalter-holding laws,
15 p, second quarter of 16th century,
National Library of Serbia, Rs 34

Theodosius, Service to St. Sava and St. Simeon,
2 p, 1495/1505,
National Library of Serbia, Rs 727

Theodosius, Life of the holy Serbian illuminators Simeon and Sava,
1794,
National Library of Serbia, S II 3199

СВЕТИ САВА СРПСКИ, КАТАЛОГ ИЗЛОЖБЕ

Издавач
Историјски музеј Србије

За издавача
Душица Бојић

Аутор изложбе и каталога
Андреј Вујновић

Рецензенти
Смиља Марјановић Душанић
Бојан Поповић

Лектура и превод на енглески
Слађана Бојковић

Лектор за енглески језик
Jonathan Boulting

Дизајн каталога и изложбе
Растко Шурдић

Фотографије
Народни музеј Београд
Републички завод за заштиту споменика културе
Gabriele Fattorini
Миодраг Марковић
Бојан Миљковић
Владимир Џамић
Растко Шурдић

Конзервација
Бобан Вељковић
Александар Џвјетиновић
Наташа Илић
Бранка Златаревић
Невенка Радисављевић

Техничка реализација
Владимир Чворовић
Бранислав Мркојевић
Саша Станојевић
Сања Вељковић

Штампа
Типографик плус, Београд

Тираж
500

ST. SAVA OF SERBIA, CATALOGUE OF THE EXHIBITION

Publisher
Historical Museum of Serbia

For the Publisher
Dušica Bojić

Author of the Exhibition and Catalogue
Andrej Vujnović

Reviewers
Smilja Marjanović Dušanić
Bojan Popović

Serbian Language Editing and Translation into English
Sladjana Bojković

English Language Editor
Jonathan Boulting

Design of the Catalogue and Exhibition
Rastko Šurdić

Photographs
National Museum Belgrade
Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia
Gabriele Fattorini
Miodrag Marković
Bojan Miljković
Vladimir Džamić
Rastko Šurdić

Conservation
Boban Veljković
Aleksandar Cvjetanović
Nataša Ilić
Branka Zlatarević
Nevenka Radisavljević

Technical Realization
Vladimir Čvorović
Branislav Mrkojević
Saša Stanojević
Sanja Veljković

Print
Tipografik plus, Belgrade

Printing run
500

CIP